

BEKTÂŞİLİĞİN SOSYO-KÜLTÜREL ÇEVRESİ*

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN**

Türk halk kültürü ve sosyal hayatı içinde Bektâşîlik anlayışının önemli bir yeri vardır. Ritüellerinde eski Türk inançlarından izler taşıyan bu anlayış zamanla gelişerek ve yaygınlaşarak Türk toplumunda önemli derecede kabul gören tasavvûfî bir akım haline gelmiş zengin Türk sosyal hayatı ve tasavvûfî inanç mozayîği içerisinde Osmanlı zamanında popüler bir Türk tarîkâtı olmuştur.

Bektâşîliğin diğer tarikatlara göre daha fazla yayılması ve zamanımıza kadar bu anlayışın taşınmasında en önemli etkenlerden birisi de güçlü ve zengin bir edebiyata sahip olmasıdır. Bektâşî şairleri, şiiirleriyle bu anlayışı estetikleştirerek sonraki nesillere başarıyla aktarmışlardır. Sözlü gelenek içinde kabul gören bu şiiirler dilden dile ve gönülden gönüle aktarılarak zamanımıza kadar gelmiştir.

Hacı Bektaş Velî, Türk sûfiliğinin en önemli kişilerinden biridir. 11. yüzyılda Ahmet Yesevî'nin öğretileri ile başlayarak gelişen ve Anadolu'ya taşınan tasavvûfî düşünce Hacı Bektaş Velî ile belirli bir temele oturtulmuş, yüzyıllarca Türk sosyal hayatının içinde varlığını korumuştur.

Anadolu'da başlangıcı itibariyle Türklere ait karakteristik özellikleri, hoşgörüyeye dayanan temel felsefesiyle Bektâşîlik, kitleler arasında kısa zamanda yayılmıştır. Etrafına kısa zamanda bunca insan toplayan Hacı Bektaş Velî bu insanlara, onların daha önce içlerinde yaşatmakta oldukları değer yargılarına uygun çağrılarda bulunmuş olsa gerektir. Bu değer yargıları ise Türkistan'dan gelip Anadolu'da yurt tutmaya çalışan bu çeşit topluluklarda herhalde ortak olarak yaşamakta idi. Nitekim Bektâşîlik kurulmadan önce Anadolu'da varolan "Abdâllar, Kalenderîler, Haydârîler, Câmîler, Edhemîler, Şemsîler" gerek inanış gerek gelenek gerekse dış şekilleri bakımından Bektâşî'lere o kadar yakın idiler ki bunların yeni koşulların etkisiyle Bektâşîlikle kaynaşmakta gecikmemiş oldukları anlaşılmaktadır. Yine bu zümrelerin inanç ve törenleri olduğu anlaşılan geniş örgütlü ahîliğin, Bektâşîliğin oluşumuna büyük katkılarda bulunduğu anlaşılmaktadır.¹

Birçok araştırmacı Bektâşîliğin, ahîlikle olan ilgisine işaret etmiş ve Bektâşîliğin kısa sürede kabul görmesini ahîlikle uyumuna bağlamışlardır.

* Bu çalışma Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi tarafından çıkarılan *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*'nde (Yaz Sayısı, No. 22, Ağustos 2002, sh. 141-148) yayınlanmıştır.

** Fatih Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Ziya GÜREL: Hak Aşıklarından Deyişler, Ankara 1980, s. 11.

Anadolu'da oluşan ve Türk sosyal ve ticaret hayatıyla doğrudan ilgili olan sivil toplum teşkilatlarından ahîlik ve fütüvvet teşkilatları ile Bektâşîliğin arasında önemli bağlantılar bulunmaktadır. Bu durum Bektâşîliğin Türk sosyal hayatının önemli iki teşkilatıyla ilgisini göstermesi açısından önemlidir. M. Fuat Köprülü'nün bu konuda Ahîlerin XIV. yüzyıl sonlarında Bektâşî adını alarak silsilelerini Hacı Bektaş Velî'ye isnat ve erİştirmeleri bize göre uzak ihtimal değildir. Fütüvvet hakkında bir çok kaynakların esaslı bir tahlili öyle zannediyoruz ki bu faraziyyeleri kuvvetlendirecektir.² şeklinde görüşlerini ifade eder.

Bektâşîliğin kısa zamanda büyük rağbet görmesi aynı asırlar Anadolu'sunda dînî, iktisâdî, hatta askerî ve sosyal bir teşekkül olan Ahîlik teşkilatıyla anlaşmasındandı. Bu büyük teşkilata bağlı oluşu dolayısıyladır ki Bektâşîlik ilk Osmanlı sultanlarının da büyük kıymet verdikleri bir tarîkât oldu.³

Bektâşîliğin altyapısında Anadolu'da başlangıçta görülen bir çok bâtinî tarikattan katılımlar bulunmaktaydı. Bektâşîlik yapısındaki hoşgörü ve ilkeleriyle bu tür gruplar için mevcut tarîkâtlar içinde en uygun olanıydı.

Bu tarîkâtlar...göçebeler arasında uçlardaki gazâ muhitlerinde ve bir ölçüde köylerde çalışırlar. Sistemli ve mütecanis bir düşünce ve itikad yapıları yoktur; içine girmeye çalıştıkları çevrenin gelenek ve eski itikadlarına intibak ederek yayılmaya çalışırlar. Bunlar daha sonra Hacı Bektaş Velî'yi alem yaparak onun adı etrafında Bektâşîlik olarak teşkilatlanacak ve Balkanlar'a doğru yayılacaklardır.⁴

Osmanlı zamanında fetihlerde büyük rol oynayan tasavvûfî şahsiyetler arasında Bektâşîler ön plana çıkmışlar, bu tanınmışlığın verdiği avantajla Bektâşîlik yeniçerilerin tarîkâtı olmuştur. Osmanlı Ordusuyla Rûmeli'ye yayılan Bektâşîlik bugün hala oralarda etkisini sürdürmektedir.

Balkanlarda ıssız alanların şenlenmesinde özellikle Sarı Saltık muakkipleri diyebileceğimiz muhtelif tarîkâtlara mensup dervişlerin gayretleri, oralarda açmış oldukları tekkelerin rolü özellikle zikredilmelidir. İşte bu tekkelerin etrafında toplanan müritler, saz şairleri âşıklar, şeyhler buralarda yeni bir kültür muhiti, çevre oluşturmuşlar; hoşgörülü bu yapı içinde yerli halk ile Türkler arasında sağlıklı bir iletişim kurmuşlardır.⁵ Balkanlardaki bu mistik yayılmada özellikle Bektâşîlerin etkisi bir çok araştırmacının ortak kabulüdür.

² M. Fuat KÖPRÜLÜ: Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1984, s. 215.

³ Nihat Sami BANARLI: Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, İstanbul 1971, s. 294.

⁴ Nevzat KÖSOĞLU: Büyük Türk Klasikleri, C. 1, İstanbul 1985, s. 198.

⁵ Dursun YILDIRIM: Türk Bitiği, Ankara 1998, s. 188.

Osmanlı zamanında fetihlerdeki katkılarından ve halk içinde genel kabul görüşünden dolayı Bektâşîler, kendilerine devlet idâresinin de sempati ile bakmasını sağlamıştır. Yönetimin de desteğini almasıyla kolayca kurumsallaşan Bektâşîlik Türk toplumunda belirgin bir hale gelmiştir. Bektâşîlik Osmanoğulları idâresinde askerî bir ocak haline gelmişti. Bu ocak Rûm, Sırp, Hırvat hepsini bir kazan etrafında toplamıştı. Hacı Bektaş oğlu Şeyh Elvan Bey'in kariyelerine kimsenin dokunduğu yoktu. Halife Ali'ye perestiş eden Bektâşîler, Türklüğü benimseyerek dergâh ve ocak zihniyetiyle yaşıyor ve Türk harsını seviyorlardı.⁶

Bütün bunlardan dolayı Bektâşîler Osmanlı milletler coğrafyası içinde Türklüğün temsilcisi olmuş Bektâşî tarîkâtî de bir Türk tarîkâtî olarak öne çıkmıştır.

Osmanlı Devleti Bektâşîliğe saygı göstermiş, pek çok Alevî Bektâşî şeyhine toprak tahsis ederek buralarda dergâh ve zavâyelerinin oluşmasını sağlamıştır ... Balkanlar'daki İslâm'ın yayılmasına bu hoşgörülü ve sosyal yönleri ile Bektâşî tarîkâtının şeyhleri, dergâh ve zâviyeleri öncülük etmiştir.⁷

Özellikle şehirlerde örgütlenen ve ciddi taraftar bulan Bektâşîler, 19. yüzyıl başlarında İstanbul'da oldukça yaygındır ve etkili bir sayıya ulaşmışlardır.⁸

Hacı Bektaş Velî Anadolu'da ve Rûmeli'de bir çok kişinin gönlüne girmiş, düşünceleri ve felsefesiyle sunduğu tarîkât anlayışı ile Türk sosyal yapısında silinmez bir iz bırakmıştır.

Osmanlı toplumunda tarîkâtlar, mensuplarının sosyal hayatını düzenleyerek onlara kendilerine has bir bakış kazandırıyor. Bektâşîlik de toplumla iç içe olan halkla kaynaşan bir tarîkâttir. Bektâşîliğin halk arasında popüler olmasını sağlayan iki önemli faktör vardı. Bunlar, Bektâşînin sazı eşliğindeki Bektâşî şiiri ile sosyal hayatta hoşgörüyü temsil eden Bektâşî fıkralarıdır.

Bektâşî şiiri tercih ettiği sade diliyle halkın duygularına tercüman olmuştur. Saz eşliğinde söylenen türkülerle doğrudan halka seslenilmiştir. Halk arasında büyük kabul gören türküler zamanla yaygınlaşmıştır. Bektâşîliğin ilkeleri sade ve anlaşılır bir biçimde yine saz şairlerinin şiirleriyle halka aktarılmıştır. Bektâşî pîrleri de halkın içinden yetişmiş, basit bir hayata sahip sade insanlardı.

Kıyafet erkân ve âdâbıyla kendisine özgü şekil alan Bektâşîlik 13. yüzyıl başında teşekkül etmiş aşk ve cezbeyle makbul tutmuş idi... Bektâşîliğin ve Bektâşîlerin özel bir duyuş, anlayış,

⁶ Ahmet REFİK: Rafizîlik ve Bektâşîlik, İstanbul 1932, s. 7.

⁷ Taha AKYOL: Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, İstanbul 1999, s.17.

⁸ Halil İNALCIK: The Ottoman Empire, The Classical Age, London 1973, s.199.

görüŖ, düŖünüŖ ve inanıŖları vardır. KonuŖmalarında zarîfâne nükteleri, sadece kendilerine has bir edaları ve bu çok hususi eda altında gizlenen tatlı bir alaya alma ile rindâne, kalenderâne sevimlilikleri temel özellikleridir. İŖte bu tatlı hal içinde sınırı olmayan bir tolerans bir hoŖgörölülük ile son derece bir insani görüŖ vardır. Din, mezhep, ırk ve milliyet farkı gözetmeden muayyen inanıŖları kabul eden her ferdi çatısı altına kabul eder...BektâŖîler, herkese ve birbirlerine yardımı vazife bilirler. Bu yardımı da incitmeden izzet-i nefsinin kırımamaya çalıŖarak yaparlar.⁹

Bütün insanlara eŖit gözle bakan BektâŖîlik bu düŖünceyi tarikatın temel kurallarıyla sistemleŖirmiŖtir.

BektâŖîliğin ilâhîyatı vahdet ve cömertlikten kendi varlığında soyutlanmaya kadar gider...Nihayet BektâŖî teorisinde zorlama ve Ŗiddetten sakınma ve bütün insanlara acıma ve Ŗefkât telkin edilir. İyi bir BektâŖî, hareketinde müslim ve gayrimüslime karŖı bir fark gözetmez.¹⁰

Türk sosyal hayatı içinde BektâŖîler kendine özgü bir kiŖilik ve kimlik sergilemiŖtir. Türk toplumunda "BektâŖî" adı altında orijinal bir tip oluŖmuŖtur. Bu tipin baŖlıca özellikleri Ŗunlardır; BektâŖî denince baŖında on iki dilimli tâcı, gözleri ıŖıldayan, bıyıkları sakalına karıŖmıŖ, güleç yüzlü, zeki bakıŖlı, boynunda teslim taŖı, belinde zünnârı, üstünde kaftanı ve yola çıkacakmıŖ gibi boynuna sofrasını asmıŖ, koluna keŖkülünü, omzuna nefrini takmıŖ, eline teberini almıŖ bir insan canlanır ... BektâŖî cemiyet hayatında cereyan eden olayları tenkit ederken insanlara doğruyu, iyiyi, güzeli öğretmeyi ve düŖündürmeyi gaye edinmiŖtir...BektâŖî Tanrı'ya ve onun yasalarına samimiyetle inanan bir kiŖidir...BektâŖî zeki bilgili, hazır cevap nüktedan ve sağduyu sahibi bir insandır. Halkın sesi, gücü, sağduyusu, aklı ve zekasıdır.¹¹

Kendine has bir anlayıŖı âdâb, erkân ve felsefesi olan bu tarîkât mensupları "BektâŖî" olarak adlandırılmaktadır. BektâŖî, Allah ile samimi diyaloglara girer, Allah'a karŖı duyduğu sonsuz muhabbetle Allah'ın sonsuz rahmetinden asla ümidini kesmez. Hâdiselere hoŖgörü ve mizah perspektifinden yaklaŖır. Halkın psikolojisini iyi bilir ve halktan biri olmanın tüm özelliklerini üzerlerinde taŖır. Bütün bunlardan dolayı halk içinde büyük kitlelere ulaŖan bir kabul görmüŖtür.

BektâŖî âdâb ve erkânı, kaynağın Ahmet Yesevî'den alan "Dört Kapı Kırk Makam" anlayıŖıyla Hacı BektaŖ tarafından düzenlenmiŖtir. Dört Kapı; Ŗeriât, Tarîkât, Mârifet ve

⁹ Bedri NOYAN: BektâŖîlik Alevîlik Nedir, Ankara, 1987, s. 7.

¹⁰ F.R. HASLÖK: BektâŖîlik Tetkikleri (çev. Ragıb HULUSÎ, sdl. Kamil AKARSU), Ankara 2000, s. 44, 45.

¹¹ Dursun YILDIRIM: Türk Edebiyatında BektâŖî Fıkraları, Ankara, 1999, s. 37, 38.

Hakîkâten oluşur. Şeriât kapısında İslâm dininin temel ilkeleri öğretilir. Bu kapı, bir yasa niteliğinde olup genel düzeni sağlamanın yollarını bildirir. Tarîkât kapısında Bektâşîliğe girme yolları bir mürşide bağlanma kuralı öğretilir. Mârifet kapısında bütün varlıkların gizemli bilgileri elde edilir. Hakîkât kapısında ise insan, Çalap Tanrı'ya ulaşarak varlığın sırrına erer. Bu Dört Kapının her birinde, onar tane olmak üzere Kırk Makam bulunmaktadır. Bu makamlarda Bektâşîliğin hayat tarzını düzenleyen onu toplumda yararlı bir şekilde yaşamaya teşvik eden bölümler bulunmaktadır. Bu makamlar Bektâşînin hem dünya hem de ahiret hayatını düzenleyen kurallar bütünüdür.

Günümüze gelinceye kadar Alevî-Bektâşî grupları, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan zamanımıza değin, sosyal hareketlilik diyebileceğimiz bir çok eylem biçimlerine katılmış, yara almış ve grup önderlerini kaybetmişlerdir...Dini norm ve değerler birer dinamik unsurlar olarak grubu ayakta tutmaya çalışır. Adeta bu gelenek ve töreler böyle bir dini iklimden yararlanmak suretiyle manevi bir doku oluştururlar.¹²

Bugün Bektaşılık genel olarak Babaganlar ve Çelebiler şeklinde iki kola ayrılmıştır. Babaganlar kendilerinin Hacı Bektaş'ın mücerred, evlenmemiş olduğunu, kendilerinin "yol evladı" olduklarını belirtirler. Babaganlar daha çok balkanlarda ve şehirlerde örgütlenmişlerdir. Çelebiler ise Hacı Bektaş Veli'nin soyundan geldiklerini ifade ederek "bel evladı" olduklarını belirtmektedirler. Çelebiler daha çok Anadolu'da kent dışındaki alanlarda etkindirler.

Bektâşîler âyin ve merasimleriyle ahlak anlayışı ile Türk sosyal hayatında etkili bir yere sahip olmakla birlikte Bir tarîkât görünümünden ziyade diğer bâtınî unsurlarla (mesela Tahtacı'lar, Kızılbaşlar, Alevîler vs) beraber bir "Alevî-Bektâşî gruplar ailesi" ya da bir "Alevî Bektâşî" geleneği halindedir. Tarihi alt yapısının önemli bir kısmını yazılı kaynaklarının tamamını yitirmiştir.¹³

Bektâşîlik Türk Kültürü içindeki yerini erkânnâmeler, Bektâşî nefesleri, velâyetnâmeler ve Bektâşî fıkraları ile sürdürülmüştür. Farz ibadetler dışındaki âyin ve dualarında Türkçeye büyük önem veren Bektâşîler bu yönüyle de halk arasında ilgi görmüştür.

Bektâşîlikte resim sanatı da kendine mahsus bir gelişme göstermiştir. On İki İmam, Hz. Ali ve ehlibeyt'i, Hacı Bektaş Veli'yi, diğer büyük Bektâşî evliyasını ve kerametlerini anlatan bu halk tipi resimlerde ilkel karakterine rağmen özel bir üslûp derhal göze çarpar. Buna ilaveten muhakkak ki Hurûfliğin etkisiyle yazı ile resim yapma sanatı gerçekten önemli bir

¹² Orhan TÜRKDOĞAN: Alevî Bektâşî Kimliği, İstanbul 1995, s. 482, 483.

gelişme göstermiş, çoğu Hz. Ali'yi konu edinen çok orijinal yazı, resim örnekleri meydana getirilmiştir.¹⁴ Bu halk resmi örneklerinden bazıları Hz. Ali'nin Devesi, Amentü Gemisi, Ah mine'l-Aşk'tır.¹⁵

Bektâşî anlayışının en yaygın şekilde işlendiği edebi ürün şiiirdir. Bektâşî tekkelerinde okunan nefeslerle ilâhî bir boyut kazanan bu şiirler günümüze kadar soluğunu devam ettirerek gelmiştir. Bu anlayışa mensup şairlerimiz Anadolu'nun çeşitli yörelerinde ellerinde sazlarıyla bu düşüncenin zengin örneklerini dile getirmişlerdir. Bektâşî inancının da ana kaynağı durumunda olan bu şiirler aynı zamanda Türk Halk şiirinin en önemli ve zengin bölümünü oluşturmaktadır.

Bektâşî şiiri; en eski Türk şiiri örnekleriyle temelini oluşturan ozanların dilinde kopuzun ahengiyle terennüm edilen sonraları Ahmed Yesevî'nin tasavvûfî anlayışından etkilenen Hacı Bektaş Velî ile pîrini bulan ve bağımsız bir anlayışa dönüşen, zaman içinde Türk toplumunun renkli sosyal hayatının zenginliği içinde Alevî, Bektâşî, Hurûfî, Kalenderî, Kızılbaş, Tahtâcî, Bâtınî vb. heterodoks mezhep ve tarîkâtlar içinden çıkmış şairlerin çoğunlukla nefes, ilâhî, deme, deyiş, taşlama ağıt, gibi Türklerin milli nazım şekli olan koşma tarzında meydana getirdikleri edebi verimlerinden oluşmaktadır.

Zengin muhtevalı Bektâşî şiiri, Türk Halk Şiiri içinde Türk Tasavvuf Edebiyatı ve Türk Âşık Edebiyatı'nın özelliklerinin başarılı bir şekilde yoğrulduğu anlayışı ve özellikleri bakımından önemli ve kendine özgü bir şiir konumundadır.

Tekke Edebiyatı'nın en dikkate şayan kısmı olan Bektâşî Edebiyatı diğer tarîkât edebiyatlarından sonra Âşık Edebiyatını vücuda getirmiştir. Bugünkü Âşık Edebiyatında Bektâşî fikri ve temayülleri ağır basmaktadır. Âşıkların bir kısmının Halvetî, Kâdirî, Mevlevî olmalarına rağmen hepsinde Bektâşî ruh ve edası hakimdir. Âşıkların büyük bir kısmının Bektâşî olan yeniçeriler arasında yetişmeleri de bu hususta çok manidârdır.¹⁶

Bektâşî Edebiyatı içinden yetişen şairlerimiz yazdıkları şiirleriyle Türk halkının coşkusunu ve heyecanını başarılı bir şekilde dile getirerek Bektâşî inancını şiire dökmüşlerdir. Halkın duygularına en yalın bir şekilde tercüman olan Bektâşî şairleri toplumun yaşadığı sosyal hadiseleri de şiirlerinde işleyerek yazdıkları taşlama tarzı şiirlerle tepkilerini nükteli bir şekilde dile getirmişlerdir.

¹³ Yılmaz SOYVER: Sosyolojik Açıdan Alevî Bektâşî Geleneği, İstanbul 1996, s. 155-156.

¹⁴ Ahmet Yaşar OCAK: İslâm Ansiklopedisi, Bektâşîlik maddesi, C. 5, s. 378.

¹⁵ İsmail ÖZTÜRK: Türkiye'de Alevîliğin Geleneksel Türk El Sanatlarına Etkisi ve Alevî/Bektâşî Sanatına İlişkin Bazı Örnekler, Alevîler, C. 2, Hamburg 2000, s. 251.

¹⁶ Umay GÜNAY: Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara 1986, s. 12.

Bektâşî şiiri, Türk toplumunun haksızlıklara karşı başkaldırısının şiiri olarak da kendini göstermiştir. Uzun Türk tarihi içerisinde zaman zaman halka adaletli davranmayan başarısız yöneticileri eleştiren Bektâşî şairleri mazlum Türk halkının sesi olmuştur.

Halkın sevincini dile getiren Bektâşî şiiri aynı zamanda halkın acılarını da şiirleştirerek Türk'ün ağrıtını yakmıştır. Bektâşîler kendilerine özgü hoşgörü anlayışını da şiirlerinde işlemişler, insanın özüne dikkat çekerek görüşlerini şiirlerde ifade etmişlerdir.

Bektâşî şiirinin milli vezin ve milli şekiller altında yazılan asıl kıymetli orijinal parçaları nefes adıyla tanınmıştır ki tekkelerde belli bestelerle okunmaya mahsustur; başka tarîkâtlardaki ilâhîler, nutuklar ve Yesevî'lerdeki hikmetler gibi. Ayrıca bundan başka da Hz. Ali'ye ve sâir âl-i Resûle ait medhiyeler, mersiyeler, destanlar ve devriyeler vardır ki, hep hece vezni ile yazılırlar.¹⁷

15. Asırdan itibaren kuvvetli şahsiyetlerini yetiştiren Bektâşîlik; Ahîlik, Abdâllık, Hurûfluk, Kızılbaşlık, Kalenderîlik, ve Haydârîlikten unsurlar alıp bir halita-fikir meydana getirdi. Bu fikir halitasını terennüm eden şairler aşk ve muhabbete dair duygu ve düşünceleri sade, halkın anlayabileceği bir dille ve umumiyetle hece vezni ile terennüm ettiler.¹⁸

Türk Edebiyatında XIII. yüzyıl Dîvân edebiyatının yanında Yunus'un hece vezni ve sade Türkçe ile şiirlerini yazdığı Halk şiirinin şekillendiği bir dönemdir. XIV. Yüzyıldan sonra bu iki edebiyatın anlayışı iyice netleşmiş zevki, müziği, dili ve muhtevasıyla sınırları iyice belirlenmiştir. Türk Halk Edebiyatının tasavvufa dayanan bölümünü oluşturan Yunus Emre'nin şiirleri bir çok şaire ve anlayışa ilham kaynağı olmuştur. Yunus Emre, Bektâşî Edebiyatına da kaynak olmuş bir şairdir. Bektâşî Edebiyatı bugün pek çok araştırmacının da ortak kabulüyle kendine has özellikleri olan orijinal bir edebiyattır.

Yüzyıllara göre bu edebiyatın gelişimi şu şekildedir; XIII. Yüzyıl Bektâşî edebiyatının Anadolu'da bir şekillenme ve başlangıç dönemi oluşturur.

Bektâşî Edebiyatı daha asıl olarak XIV. yüzyılda Kaygusuz Abdâl'la kurulmuş ve temsil edilmiştir. Nazım ve nesir alanında verdiği eserler ve didaktik tarzıyla dikkat çeken bu şairimiz sürrealist ifadeleriyle bu şiirin kudretli bir temsilcisidir. Daha sonra Bektaşî şairlerini etkileyecek olan Kızılbaş anlayışına mensup Şâh İsmail Hatâyî, çoğunluğunu hece vezniyle yazdığı şiirlerinde coşkulu ifadeleri, zengin içten duyguları ve ses, söz uyumuna dayalı

¹⁷ M. Fuat KÖPRÜLÜ: a.g.e., s. 350.

¹⁸ Şükrü ELCİN: Halk Edebiyatına Giriş, Ankara 1986, s. 9.

anlatımıyla dikkat çekmektedir. Ondan sonra gelecek olan aynı düşüncedeki Pîr Sultan Abdâl ise şiirinin lirizmini zirveleştirir ve bir çok şairimize ilham olur. Aynı zamanda Türk Halk şiirinin en başarılı temsilcileri olan bu şairlerimizi Kul Himmet, Seyrânî vb. bir çok Bektâşî şairi izlemiştir. Bu yüzyılda İmadeddin Nesîmî, Bektâşî geleneğindeki "yedi ulu ozan"dan biridir. Nesîmî başarılı şiirleri ve hayatıyla bir çok şairi etkilemiştir.

XV. yüzyılda Şâh İsmail Safavî, Hatâyî mâhlasını kullanarak hece ölçüsüyle yazdığı didaktik şiirlerle asra damgasını vurur. Onun şiirinde duygunun içtenliğin ağır bastığı gözlenir. Hatâyî bir yandan şiiri bir yandan Alevî Bektâşî geleneğine bağlı inançlarıyla Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan ozanları derinlemesine etkilemiştir. Bu etkilemede duygulu anlatım ve başarıyla kullanıldığı Türkçenin üleşî büyüktür. Hatâyî dilin gücünü etkinliğini inancın içeriğiyle uzlaştırarak başarı göstermenin yolunu bulmuştur. Alevî Bektâşî anlayışının hızla yayıldığı kırsal kesimlerde salt Türkçenin etkisi çoktu.¹⁹

XVI. yüzyılda Kalender Abdâl, Azbî, Muhyiddin Abdâl, Yemînî, Şâhî, Pîr Sultan, Kul Himmet, Virânî gibi şairler yüzyıldaki Bektâşî edebiyatının güçlü temsilcilerindendir. Genel olarak XVI. Yüzyıl, Bektâşî şiirinin altın çağıdır. Bir çok büyük ozanını bu yüzyılda çıkarmıştır.

XVII. yüzyıl Bektâşî edebiyatında bir çok şair Dîvân edebiyatının dilinden esinlenerek bu tarz şiirler yazmıştır.

Ezgiden uzaklaşan Bektâşî şiiri bu dönemde eski işlevini kaybetmiştir.

XVIII. yüzyıl Bektâşî şiirinin ana temasını tekrarlar oluşturmaktadır.

XIX. yüzyılda sosyal hayattakî değişikliğin bu edebiyata da tesiri olmuştur. Bu dönem Bektâşî şiirinin yenilenme dönemidir. Özellikle tekkelerde bulunan Bektâşî şairleri, Dîvân şiiri geleneği benimsemiştir. Bu yüzyılda anılan başlıca Bektâşî şairleri şunlardır: Dertli, Azbî Baba, Zahmî, Seyrânî, Bosnavî, Tûrâbî.

XX. yüzyılda dîvân tarzı şiir yazarlar hemen hemen kalmamıştır. Halk ozanlığı öne çıkmıştır. Konu olarak eskiyi tekrar eden Bektâşî şairleri yeni yazdığı şiirlerde belli bir inancın, topluluğun ozanı olmaktan çok genel konularda şiirler yazmışlardır. Ozanlar genellikle kırsal kesimlerden çıkmıştır. Saz eşliğinde söylenen şiirler daha çok ezgileriyle ön plana çıkmıştır.

¹⁹ İsmet Zeki EYÜBOĞLU: Alevî Bektâşî Edebiyatı, İstanbul 1992, s. 125.

Bektâşîler gerek şiiirlerinde gerekse âyinlerinde Türkçe'den başka dil kullanmadıkları için Türkçe'nin yaşatılması ve geliştirilmesi, İslâmiyetten önceki Türk gelenek ve göreneklerinin günümüze saklanması hususunda önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.²⁰ Bektâşî şiiirlerinde bu inanca ait düşünceler, tarikâta ait özel kavramlarla bu anlayışın âdâb ve erkânı geniş bir şekilde işlenir. Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali sevgisi ile bu anlayışın büyükleri, Bektâşî şairlerince sıkça işlenen temalar arasındadır. Şairler söyleyişlerini tabiat güzellikleriyle süslemişler ve insan ve hayat sevgisini başarılı bir şekilde işlemişlerdir. Özellikle Ahmet Yesevî ve Hacı Bektaş Velî'de görülen tasavvûfî anlayışı düzenleyen Dört Kapı (şeriât, tarîkât, mârifet, hakîkât) ve bunların içinde yer alan onar bölümden oluşan Kırk Makam şiiirlerde sıkça işlenmiştir. Türk halkının yiğitlik destanını anlatan Bektâşî deyişleri, ilâhî ve dünyevi aşkı işlediği şiiirlerde lirizmin doruklarına ulaşmıştır. Hüzünleri ve sevinçleri, hayat felsefesi, zevki ve muhabbetiyle Bektâşî şairleri Türk Halk Edebiyatının en renkli ve zengin şiiir mozayikliğini oluşturmaktadır.

²⁰ Mürsel ÖZTÜRK: "Bektâşî Şiiri" Erdem, Mayıs 1988, Ankara, 1989.

KAYNAKÇA:

- AKYOL, Taha(1999), Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, İstanbul.
- BANARLI, Nihat Sami(1971), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, İstanbul.
- ELÇİN, Şükrü(1986), Halk Edebiyatına Giriş, Ankara.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki(1992), Alevî Bektâşî Edebiyatı, İstanbul.
- GÜNAY, Umay(1986), Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara.
- GÜREL, Ziya(1980), Hak Aşıklarından Deyişler, Ankara.
- HASLOK, F.R.(2000), Bektâşîlik Tetkikleri (çev. Ragıp HULUSİ, sd. Kamil AKARSU), Ankara.
- İNALCIK, Halil(1973), The Ottoman Empire, The Classical Age, London.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat(1984), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara.
- KÖSOĞLU, Nevzat(1985), Büyük Türk Klasikleri, C. 1, İstanbul.
- NOYAN, Bedri(1987), Bektâşîlik Alevîlik Nedir, Ankara,.
- OCAK, Ahmet Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, Bektâşîlik maddesi, C. 5.
- ÖZCAN, Hüseyin(1999)"Bektâşî Fıkralarında Argo", Argo Konulu Uluslararası Toplantı, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Yayımlanmamış tebliğ.
- ÖZTÜRK, Mürsel(1989), "Bektâşî Şiiri" Erdem, Mayıs 1988, Ankara.
- ÖZTÜRK, İsmail(2000), Türkiye'de Alevîliğin Geleneksel Türk El Sanatlarına Etkisi ve Alevî/Bektâşî Sanatına İlişkin Bazı Örnekler, Alevîler, C. 2, Hamburg.
- REFİK, Ahmet(1932), Rafizîlik ve Bektâşîlik, İstanbul.
- SOYVER, Yılmaz(1996), Sosyolojik Açıdan Alevî Bektâşî Geleneği, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Orhan(1995), Alevî Bektâşî Kimliği, İstanbul.
- YILDIRIM, Dursun(1998), Türk Bitiği, Ankara.
- YILDIRIM, Dursun(1999), Türk Edebiyatında Bektâşî Fıkraları, Ankara.